

Variació funcional i expressió de l'evidencialitat en el català del s. XV: la traducció de *Les paradoxa* de Ferran Valentí

Functional variation and expression of the evidentiality in the Catalan language of the 15th Century: The translation of Fernando Valentin's *Paradoxes*

JORDI M. ANTOLÍ MARTÍNEZ
jordi.antoli@ua.es

Universitat d'Alacant

Resum: L'anàlisi comparativa de l'obra de Ciceró *Paradoxa Stoicorum* i la traducció del s. XV feta per Ferran Valentí és d'alguna utilitat des de la perspectiva lingüística. En aquest article, examinem un element d'interès per a la semàntica del català: l'expressió de l'evidencialitat mitjançant alguns verbs com jutjar, estimar, pensar, sentir, etc. En aquest estudi, observem com tradueix Valentí els verbs llatins en català i provem de reconèixer quins evidencials del català medieval són el resultat d'una interferència del llatí. L'objectiu és establir el valor evidencial de cadascun d'aquests verbs i fer així un primer acostament a l'expressió de l'evidencialitat en un registre formal del català medieval.

Paraules clau: Evidencialitat, Català antic, Ferran Valentí, Onomasiologia, Registre lingüístic

Abstract: A comparative analysis of the work of Cicero *Paradoxa Stoicorum* and the 15th translation by Ferran Valentí is of some linguistic utility. In this article, we examine a point of interest to Catalan semantics: the expression of the evidentiality by means of some verbs such as jutjar, estimar, pensar, sentir, etc. In this study, we note how Valentí translates the Latin verbs in Catalan and we try to recognize which evidencials in the Medieval Catalan are the result of an interference from a form that is peculiar to Latin. The aim is to establish its evidential value in order to describe the formal uses of evidentiality in Medieval Catalan.

Keywords: Evidentiality, Old Catalan, Ferran Valentí, Onomasiology, Linguistic register

DATA PRESENTACIÓ: 5/05/ 2013 · ACCEPTACIÓ: 3/06/2013 · PUBLICACIÓ: 16/06/2013

SCRIPTA, *Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, núm. 1 / juny 2013 / pp. 82-104
ISSN: 2340-4841 · doi:10.7203/SCRIPTA.1. 2579

1. Presentació

L'evidencialitat és un dels camps de la lingüística que suscita un major interès en l'actualitat entre els investigadors, tant aplicat a l'estudi de llengües en què aquesta s'ha gramaticalitzat i s'expressa mitjançant morfemes verbals obligatoris, com al d'aquelles en què no, com són les de l'Europa occidental i, en particular, les romàniques. En aquest darrer cas, els estudis solen centrar-se en l'anàlisi d'uns evidencials concrets (Cornillie 2007, Dendale 1994); això permet que es dispose d'estudis exhaustius dedicats a un recurs determinat, tot i que sovint es troba a faltar la perspectiva general de l'evidencialitat en cadascuna de les llengües. Aquesta panoràmica més ampla interessa perquè pot aclarir si, efectivament, ens trobem davant d'un sistema i, doncs, els evidencials formen una xarxa cadascun dels nexes de la qual es defineix per uns trets semàntics i per uns criteris d'ús que alhora els vinculen i les singularitzen respecte dels altres.

Amb aquest article es pretén fer un estudi onomasiològic en què es descriu i s'analiza una parcel·la molt limitada del sistema d'evidencials del català antic: la que es manifesta en la traducció de les *Paradoxa* de Ferran Valentí (Mallorca ?-Mallorca 1476).¹ Els recursos que hi trobarem, doncs, se circumscriuen a unes coordenades ben concretes: són presents en la traducció d'un text filosòfic llatí de l'Antiguitat clàssica, de registre formal i adscrita, cronològicament, a mitjan s. XV, a l'ambient cultural humanista en què es mou el traductor.

No és gratuïta la tria d'una traducció per a fer aquest estudi. L'anàlisi de les traduccions és un exercici útil no sols des de la perspectiva dels estudis lingüístics; concretament, en estudis de semàntica diacrònica com aquest. L'acarament i anàlisi de l'original i la traducció ofereix indicis sobre com devien entendre el contingut de les obres, però també els seus respectius contextos culturals i històrics (Martines 1997: 15) i quin significat s'atorgava a unes determinades expressions lingüístiques. En el camp de la filologia catalana, ha estat aprofitada abans com a estratègia d'anàlisi lingüística (Wittlin 1992, Colón 1997, Martines 2009); ara aprofitarem la possibilitat que ens ofereix la traducció de Valentí de veure quines decisions pren un traductor del XV a l'hora de triar, per als evidencials llatins, uns equivalents que alhora respecten el sentit

* Aquest estudi ha estat fet gràcies a la plaça d'investigador en formació (REF. I-PI 28/11) del programa PROMETEU de la Generalitat Valenciana, i s'inclou en la matriu de l'Institut Superior d'Investigació Cooperativa IVITRA [ISIC-IVITRA] de la Generalitat Valenciana (ISIC/012/042), en l'activitat dels projectes Digicotracam (Programa PROMETEU per a Grups d'Investigació en I+D d'Excel·lència, Generalitat Valenciana [Ref.: PROMETEU-2009-042], «aquest és un projecte cofinançat pel FEDER de la UE»), «Gramàtica del Català Antic» (finançat pel MICINN [Ref.: FFI2009-13065/FIL]), «Constitució d'un Corpus per a la Gramàtica del Català Antic» (finançat per l'IEC [IVITRA-IEC/PT2008-MARTINES01]), «Preparació de la proposta de projecte europeu Digital Library of Multilingual Translations of Europe - International Virtual Institute of Translation - DILIMTE-IVITRA» [ICT-2007.4.3] (finançat pel MICINN [Ref.: FFI2008-02182-I]), «Biblioteca Digital Plurilingüe del Mediterrani-IVITRA» (finançat pel MICINN [Ref.: FFI2010-09064-I]), «Gramàtica del Català Modern (1601-1834)» (finançat pel MINECO, Ref. FFI2012-37103) i el «Grup d'Investigació en Tecnologia Educativa en Història de la Cultura, Diacronia lingüística i Traducció» (finançat pel Vicerectorat de Tecnologia i Innovació Educativa de la UA [Ref. GITE-09009-UA]).

1 Per a saber més de Ferran Valentí, vegeu Barceló/Ensenyat (1996).

original i que siguin intel·ligibles als coetanis.² Sistematitzats, doncs, els objectius de l'estudi són: a) Acarar original i traducció amb l'objectiu d'esbrinar el valor concret que atorga Valentí a cadascun dels evidencials que empra en la traducció catalana. b) Descriure en conjunt el sistema d'evidencials que aplica Ferran Valentí en la traducció de les *Paradoxa* i que és propi d'un registre formal del català. Especialment ens centrarem en els evidencials d'inferència, que són els que presenten una major variació diacrònica. c) Advertir els evidencials que són resultat d'un calc del llatí.

Per assolir els objectius anteriors, s'ha seguit dues línies d'investigació: d'una banda, s'ha fet un acarament entre la traducció de les *Paradoxa* de Ferran Valentí (1959)³ i el text llatí. L'ideal hauria estat poder comparar la traducció de Valentí amb la còpia que serví de text base, però l'establiment de l'*stemma codicum* d'aquesta traducció és una qüestió encara pendent: Morató (Valentí 1959: 22) considera que la traducció de Valentí ha estat feta «damunt d'un original entroncat amb la tradició manuscrita del còdex Vindob. 189», recollit per Plassberg (1908) i emparentat amb l'edició del text llatí que fa Rosenbach el 1527 a Barcelona; Badia (1994), per la seua banda, postula la hipòtesi que tant aquesta traducció de les *Paradoxa*, com l'anònima del ms. 296 de la Biblioteca de Catalunya, tenen un mateix origen italià. Finalment, Bescós (2012), després de comparar la traducció amb els tres subarquetips més importants de la *traditio* de les *Paradoxa Stoicorum* de Ciceró, suggereix que pot descendir del subarquetip Vossianus 84. Davant d'aquesta situació, s'ha optat per prendre com a text base llatí l'edició crítica de les *Paradoxa* de Jean Molager (Ciceró 1971) i, alhora, s'ha acarar aquest text amb el de l'edició de Rosenbach del 1526, conservat a la Biblioteca de Catalunya (topogràfic 4-I-58); s'ha tingut en compte, a més, la col·lació de les variants entre l'obra de Valentí i el de l'edició de Rosenbach feta per Morató (Valentí 1959: 139-141)

D'altra banda, s'ha fet servir el Corpus de la Gramàtica del Català Antic (CGCA) com a corpus de control amb el qual contrastar amb obres coetànies les dades que ofereix l'anàlisi de la traducció. És una estratègia especialment útil per a la detecció d'usos evidencials calcats del llatí.

2. El mètode de traducció de Ferran Valentí i les expressions multinominals

Morató (Valentí 1959: 22) assenyala que la traducció de les *Paradoxa* de Valentí es caracteritza per l'ús sovintejat de «sinònims, redundàncies i paràfrasis», una tècnica que qualifica de rudimentària i que, segons ell, empobreix l'estil de l'obra. I si bé és cert que els calcs sintàctics del llatí, juntament amb aquestes estructures multinominals, afeixuguen la lectura, no és, ni de bon tros, una excepció en l'època, fins al punt que Morató mateix reconeix que «comparat amb altres traductors de la mateixa època ens sembla fins i tot concís» (Valentí 1959: 23).

L'ús d'expressions multinominals, que no afecta solament els evidencials que són objecte d'aquest

2 Aquest estudi forma part d'un projecte de tesi doctoral que, sota la direcció del prof. J. Martines, pretén descriure el sistema d'evidencials del català antic. És, doncs, una parcel·la d'un camp molt més ampli i sobre el qual ja s'ha publicat diverses coses (Martines 2010 i en premsa a i b; Sentí 2010, 2012, 2013; Sentí/Antolí en premsa; Antolí 2012).

3 S'ha exclòs de l'estudi el «Pròlech ordenat per Micer Ferrando Valentí (...)» atès que és obra nova de Valentí; les dades que s'obté de l'anàlisi d'aquest escrit han estat aprofitades per a contextualitzar els resultats de l'acarament de la traducció.

estudi,⁴ no l'hem de veure com un rampell de verbositat del traductor i, potser, tampoc com el resultat de la poca traça en l'ofici, sinó que probablement és una estratègia adoptada conscientment que pretén ser una fórmula de conciliació entre una traducció *ad sensu* i una traducció més fidel amb l'original llatí. D'aquesta manera, el traductor disposa en el text una combinació de llatinismes, que sols podria entendre el lector culte, i equivalents per als menys avesats a la llengua llatina, que tenen, així, l'ocasió d'ampliar el bagatge lèxic. Aquesta estratègia que es reflecteix en les estructures multinominals és més general i respon al mètode de traducció adoptat per Valentí en les *Paradoxa*, que ell mateix explicita en el pròleg que fa a la traducció:

(...) yo Ferrando Valentí, inerudit e dexeble dels dexebles, he posada e transferida aquesta petita obreta de Tul·li, gran en sentència, de latí en vulgar materno e malorquí, segons la ciutat de on só nat e criat e nodrit, alcunes paraules e a les voltes tolent de la textura literal de aquella, no però tocant en sentència alcuna, ans per retre aquella clara e perceptible, e alcuna volta transferint de mot per no mudar sentència en aquella. (Valentí 1959: 43)

Per tant, i com ja ha apuntat Lola Badia (1994: 176), Valentí aspira alhora a respectar la «sentència» (el contingut doctrinal, el significat) i a fer la lectura «clara e perceptible», tot i que mostra, també, una gran fidelitat a l'original, com es veurà en l'acarament que farem tot seguit del text llatí amb la traducció. Aquesta solució no és, certament, la més «moderna» ni la que postulava l'humanista Bruni (Badia 1994: 176), però l'hem de valorar en el seu context geogràfic i cronològic i d'acord amb el propòsit del seu projecte, més aviat «profitós» (Badia 1994: 162), que és el de posar l'obra de Ciceró a l'abast d'un públic més ampli que el dels lectors en llengua llatina.

La qüestió que ens interessa ara és que, si efectivament aquestes estructures no són el resultat de la simple verbositat, sinó una combinació conscient d'un llatinisme (lèxic o potser solament semàntic) amb l'equivalent contextual més adequat en català coetani, se'n pot traure un gran profit en estudis de la llengua antiga, com ja ha destacat Wittlin (1992, entre d'altres), especialment. L'anàlisi dels membres d'aquestes combinacions i de la relació que mantenen entre si pot permetre, d'una banda, perfilar perfectament els significats dels mots genuïns en l'època, i de l'altra testimoniar el procés d'integració i naturalització en el sistema de manlleus, en aquest cas llatins.

3. L'evidencialitat

L'evidencialitat (*evidentiality* en anglès) és una categoria semàntica que indica la font o tipus de font d'on procedeix la informació transmesa per l'enunciat; els elements lingüístics que la codifiquen són els anomenats *marcadors evidencials* o *evidencials* (en francès *évidentiel* o *médiatif*; en anglès *evidential*). El fet d'assenyalar, en el discurs, les fonts de la informació transmesa respon a una estratègia del locutor, és un recurs pragmàtic que, entre d'altres funcions, pot indicar la fiabilitat que un enunciat

⁴Vegeu el recull que fa Bescós 2012 de les expressions binominals sinonímiques que apareixen al proemi de les *Paradoxa* de Valentí

té per a ell, de vegades per a alliberar-se així de la responsabilitat de l'enunciació; això ens permet entendre que els vincles entre evidencialitat i modalitat epistèmica són molt estrets, així com també ho són els que lliguen l'evidencialitat i la subjectivitat del parlant. En tant que l'evidencialitat codifica la perspectiva del subjecte en el discurs, és interessant veure com es manifesta en un període, el s. XV, en què ressorgeix l'interès per l'individu de la mà de l'Humanisme.

En aquest estudi partim d'una concepció ampla de l'evidencialitat, en la línia encetada per Chafe (1986), entre d'altres, d'acord amb la qual l'evidencialitat no és exclusiva de determinades llengües en què s'ha gramaticalitzat i s'expressa mitjançant morfemes verbals obligatoris, sinó que és present d'una manera o d'una altra en totes les llengües, també mitjançant recursos com són els marcadors lèxics i determinats temps i modes verbals. En aquest estudi ens centrem en un tipus de recurs lèxic, els verbs amb valor evidencial.

La natura de les fonts a què remeten els evidencials és variada, de manera que hi ha diversos subdominis de l'evidencialitat. Tot i que hi ha propostes alternatives (Anderson 1986, Frawley 1992 o Plungian 2001), la tipologia d'evidencials que més fortuna ha fet és la de Willett (1988: 57; figura 1), el qual agrupa les fonts atenent si l'accés del locutor a la informació és directe o indirecte. Les fonts de coneixement directe indiquen que el locutor ha estat testimoni de la informació que transmet; es tracta, doncs, de fonts vinculades a la percepció sensorial, fonamentalment visual i auditiva. Les fonts que assenyalen un coneixement indirecte remarquen que el locutor ha obtingut la informació bé d'algú altre –informació reportada–, bé del processament cognitiu que fa d'uns indicis o coneixements enciclopèdics –informació inferida.

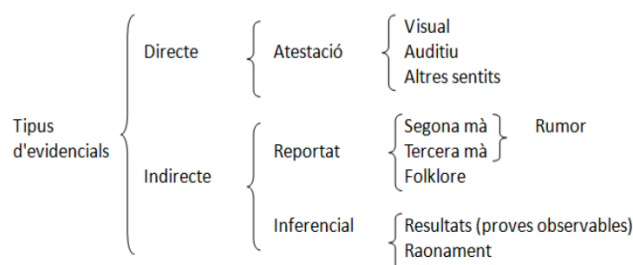

Figura 1. Tipus d'evidencials (Willett 1988: 57), esquema pres de Sentí 2013.

4. El corpus d'estudi

El recull d'exemples amb el qual treballarem l'integren 21 verbs o locucions verbals amb valor evidencial extretes de la traducció de les *Paradoxa* de Ferran Valentí que són traducció de 26 verbs llatins. En la taula 1 se sistematitza tota la casuística prenent com a criteri d'ordenació el verb llatí traduït; en els casos en què hi ha estructures multinominals, s'ha destacat en cursiva el mot que és la traducció literal de l'original i no hem inclòs la conjunció que sol haver-hi, que sí que és present als exemples del punt 5.

Jordi Antolí Martínez. Variació funcional i expressió de l'evidencialitat en el català del s. XV: la traducció de *Les paradoxa* de Ferran Valentí

Taula 1. Relació d'evidencials llatins i traducció de Valentí (1959)

Original llatí	Traducció català	Casos
ADIUNGĒRE	voler dir+innuir	1
AESTĪMARE	jutjar	1
	pensar+estimar	1
	estimar	1
ĀĪĒRE	dir+llegir	1
ANĪMADVERTĒRE	pensar	1
AUDĪRE	oir	3
APPARĒRE	veure+aparèixer	1
	aparèixer	1
ARBITRARE	pensar	1
CENSO	pensar	1
CIRCUNSPICIO	veure	1
COGITARE	pensar	1
	cogitar	1
	desitjar	1
DICO	dir	7
	dir+parlar	1
DŪCĒRE	pensar	1
SCRĪBĒRE	escriure	1
INQUIĒRE	dir	1
INTELLĒGĒRE	entendre	3
IŪDĪCĀRE	jutjar	5
	saber+entendre	1
METĪRI	pensar	1
NĒGARE	dir	1
OPĪNĀRI	estimar	1
	pensar+opinar	1
	pensar	1
PERSCĪPĒRE	veure+percebre	1
PŌNĒRE	posar+dir	1
POSTŪLĀRE	dir	1
PŌNĒRE	posar+deduir	1
	posar+deduir	1
PŪTĀRE	pensar+creure	2
	pensar	6
	pensar+cogitar+estimar	1
	estimar+pensar	2
	estimar	1
	jutjar	1
	dir+pensar	2
SĒNTĪRE	sentir+entendre	1
	sentir	3
VĪDĒRE (de percepció)	veure	8
VĪDĒRI (inferencial)	veure	17
	conèixer	2
	aparèixer	1
	reputar	1
	estimar	1

Amb les dades anteriors, es conclou que són dues les estratègies de traducció d'aquests verbs amb valor evidencial que segueix Valentí:

a) Traducció amb un mot únic d'un evidencial llatí. Aquest mot equivalent pot ser un manlleu adaptat que l'autor considera transparent al lector (COGITARE traduït com a *cogitar*), un mot català amb un ús evidencial calcat del llatí (VĪDĒRI, inferencial, com a *ésser vist*) o un mot patrimonial amb un ús genuïnament català (VĪDĒRE com a *estimar*).

b) Estructures multinominals (generalment amb dos verbs i poden arribar a haver-n'hi fins a tres) en què es combina un llatínisme (que, com en el cas anterior, pot ser-ho formalment o sols en el sentit) amb un sinònim que el traductor considera l'equivalent més adequat, atès el context, al mot llatí. La finalitat d'aquest segon terme és la de glossar els termes llatins que poden ser intel·ligibles al lector o també il·luminar amb un sinònim més adequat els usos evidencials de verbs patrimonials del català que són estranys al lector coetani. Això comporta que no sols hem de posar sota sospita d'ésser un llatínisme aquells mots que formalment ho siguen (cf. *cogitar*, *innuir*, *opinar*), sinó també els verbs patrimonials del català que tradueixen un original llatí del qual són l'evolució etimològica, com *sentir*, que s'usa en català medieval, prototípicament, com a evidencial de percepció sensorial, mentre que el verb llatí SNTRE havia desenvolupat molt més el valor inferencial. Val a dir, a més, que en altres casos la bimembració no es justifica tant pel fet que es necessita fer transparent un evidencial calcat del llatí, com pel fet que Valentí considera que, contextualment, va millor un altre tipus d'evidencial: per exemple, en lloc d'un evidencial d'informació inferida, un altre d'informació reportada (PRETENDERE > dir + pensar).

5. Anàlisi dels evidencials

Si atenem la classificació de Willet (1988: 57), podem diferenciar:

a) Els evidencials de percepció sensorial, que són aquells que assenyalen que l'enunciat procedeix d'una entrada d'informació sensorial amb un mínim processament subjectiu. D'aquest valor evidencial, en la traducció de les *Paradoxa* de Valentí trobem els verbs *veure* i *percebre*, que indiquen tant percepció visual com el valor genèric de coneixement directe (veg. *veure*).

b) Els evidencials de discurs reportat, que assenyalen que la informació és aliena, prové d'algú diferent al locutor. Hi ha diversos verbs que fan aquesta funció en el text de Valentí; en uns casos, es tracta de verbs *dicendi* amb un valor semàntic més neutre (*dir*, *parlar*, *posar*, *deduir*⁵) o menys (*respondre*). També tenen aquest valor els verbs que focalitzen la percepció directa d'un discurs alié, bé a través de l'audició (*oír*), bé mitjançant la lectura (*llegir*). En alguns casos trobem que les oracions

5 Deduir no té, en català antic, el valor inferencial que li atribuïm en l'actualitat. Era un cultisme que significava 'Portar (en sentit immaterial)', de manera que metafòricament pot prendre sentits equivalents a dir o escriure.

apareixen formulades de forma impersonal; llavors el que s'indica és que la informació equival a un rumor: «E més avant, si fossen cinquanta filles, segons *se lig e's diu* haver hagudes Danar, tantes dots gran quantitat de peccúnia demanen o exegeixen» (Valentí 1959: 75)

c) Els evidencials d'inferència són aquells que assenyalen que la informació transmesa ha estat obtinguda mitjançant un processament cognitiu fonamentat en informació ja coneguda prèviament, bé procedent dels sentits, bé de l'enciclopèdia del conceptualitzador, bé de totes dues fonts. Si atenem al text de Valentí Ferrer, encabiríem sota aquesta etiqueta els verbs i locucions verbals: *(a)parèixer, cogitar, conèixer, entendre, estimar, innuir, jutjar, opinar, pensar, sentir, veure i voler dir*. Aquests verbs codifiquen processos cognitius diferents i, consegüentment, introdueixen enunciats diversos: hi ha la valoració, que implica emetre un judici de valor a partir d'uns paràmetres que poden ser més o menys intersubjectius; d'altres assenyalen la predicció i l'explicació abductiva, com també la interpretació (d'uns indicis, d'un missatge). Tot seguit analitzarem cadascun d'aquests evidencials d'inferència.

5.1. *(a)parèixer*: En la traducció de Valentí hi ha tres casos del verb *(a)parèixer*; és una presència modesta en relació amb *pensar* o *veure*, més encara si tenim en compte que aquest és un dels evidencials més freqüents en català medieval (sovint sota la forma antiga *(a)parer*), amb valors tant d'inferència com de discurs reportat. Amb el valor inferencial, introdueix predicacions –com a verb sintàcticament atributiu– o explicacions abductives, prediccions, etc. –com a verb pseudoimpersonal–; el primer cas es correspon amb el significat '[una cosa, un fet, una acció] aparèixer a la consideració subjectiva [d'algú] com a posseïdor de [una qualitat determinada, una característica determinada, una naturalesa determinada, un estat determinat]' (DDLCC s.v. *parèixer*); per la seua banda, l'ús pseudoimpersonal codifica el significat '[un fet, un resultat, una circumstància] mostrar-se a l'enteniment [d'algú] pel coneixement o pels indicis que se'n té'. En la traducció de Valentí, tenim un exemple del valor inferencial, amb l'ús atributiu (c). El fet que l'atribut siga una oració d'infinitiu –i no una completiva introduïda per la conjunció *que*– és significatiu de l'estil llatinitzant de la traducció: en català antic, d'un total de 365 casos de *parèixer*+*subordinada substantiva* (i totes les variants possibles: *aparer, parer* i *aparèixer*), 340 exemples formen la subordinada amb la conjunció (93%), mentre que sols en 25 casos hi ha una oració d'infinitiu (7%); a més, l'estructura amb infinitiu sorgeix relativament tard, ja que no és freqüent fins al darrer quart del segle XIV (Antolí en premsa). En els dos casos restants (a i b) tenim *aparèixer* com a sinònim de *ésser publicat, sortir*.

	Original llatí	Traducció al català
1a	Accipies igitur hoc paruum opusculum lucubratum his iam contractioribus noctibus, quoniam illud maiorum uigiliarum munus in tuo nomine <i>apparuit</i> (Ciceró 1971: 93)	Per la qual cosa (...) acceptaràs aquesta obreta poca, no durment acabada e ordenada en aquestes nits brevíssimes; jatsesia aquell do de majors vigílies e cures, ço és les <i>Qüestions Tusculanes</i> e aquell libre de <i>Leys</i> per mi compost, e un altre que s diu <i>De fi de béns e de mals sien vists e apareguts</i> en lo teu nom de major sapiència e intel·ligència (Valentí 1959: 46)
1b	non enim est tale, ut in arce poni possit quasi Minerua illa Phidiae, sed tamen ut ex eadem officina exisse <i>appareat</i> . (Ciceró 1971: 93-94) ^[1] ^[1] En l'edició de Rosenbach varia el text: «non enim est tale, ut in arce poni possit quasi illa Minerva Phidiae, sed tantum ut ex eadem officina exisse videatur in hac eadem figura exisse appareat» (Ciceró 1526).	És tal, que és <i>apareguda</i> e és vista ésser exida e demostrada de una mateixa ofecina o doctrina en aquesta tal figura o parència, segons veus. (Valentí 1959: 46)
1c	Illud arte tenent accurateque defendunt uoluptatem esse summum bonum. Quae quidem mihi uox pecudum <i>uidetur esse</i> , non hominum. (Ciceró 1971: 100)	Defenen la voluptat ésser sobiran bé, la qual cosa <i>me apar</i> ésser pus prest veu de bèsties que paraula de hòmens (Valentí 1959: 51)

L'escassíssima presència de *parèixer* en la traducció s'explica pel fet que Valentí opta per la traducció literal del verb llatí equivalent: *VĪDĒRI* (veg. *veure*). Contràriament, en textos del mateix autor escrits *ex novo* per ell s'inverteixen els termes: puja la freqüència de *parèixer*/*(a)pareri* i desapareix el llatínisme *ésser vist*: en el pròleg de Valentí se'n constata dos casos (el 0,0921% del total de mots), en el *Parlament* n'hi ha quatre més (Morató 1959, 113-131), amb una freqüència del 0,0851%. Aquests percentatges contrasten molt amb el 0,0119% que té *pareri* amb valor inferencial en la traducció de Valentí.

5.2. *Cogitar*: És un llatínisme relativament freqüent en català antic que es constata des de ben antic: el *DCVB* ja el testimonia en textos llatins i en la crònica de Jaume I. En llatí, *COGITARE* té dos significats bàsics: el primer és 'pensar', el segon 'meditar' (*DGaffiot* s.v. *COGITO*). En català, aquest verb s'especialitzarà en el segon significat –especialment amb sentit teològic–, que no presenta un valor evidencial. En canvi, de la primera accepció del verb llatí, 'pensar' –entès com a 'formar a la ment [una idea, un judici]' (*DDL* s.v. *pensar*)–, solament se'n constata 23 exemples dels vora 300 que trobem d'aquest verb en el *CIGCA*. Aquests exemples no prototípics presenten una constel·lació de sentits ('valorar', 'suposar', 'predir', etc.), tots vinculats a l'evidencialitat inferencial, que són el resultat d'una extensió metonímica del significat prototípic en català 'meditar'; al capdavant, s'usa l'activitat (la reflexió) per a designar l'estat mental resultant. En altres paraules,

el canvi semàntic comporta que un verb que, pel que fa a l'aspecte lèxic –seguim les distincions, ja clàssiques, establertes per Vendler (1967)–, codifica una activitat (definida per tenir durada i dinamicitat, però sense delimitació) passen, fruit d'aquest procés metonímic, a designar realitzacions (activitats delimitades) o, més aviat, els estats que resulten d'aquestes realitzacions. Són aquests significats, menys habituals en català antic i amb valor evidencial, els que trobem en la traducció de Ferran Valentí: se'n constata dos exemples, el primer és la realització de 'formar a la ment [una idea, un judici]' (a), el segon l'estat mental d'excogitar', 'pensar [una idea, un judici determinats] com a resultat d'una reflexió' (DDLDC s.v. *excogitar*) (b). És significatiu que en (a) s'use *cogitar* com a sinònim de *pensar*, traducció literal, per a Valentí, de PŪTĀRE, mentre que *estimar* és, possiblement, el sinònim que troba més adequat al context, ja que aquest evidencial té com a significat prototípic el de 'valorar', mentre que *cogitar* i *pensar* el tenen com a secundari. Aquesta hipotètica equivalència semàntica es pot veure reforçada pel fet que en el text llatí trobem un cas més de COGITARE que Valentí tradueix per *pensar* (veg. *pensar*).

2a	ut nihil inter te atque inter quadripedem aliquam <i>putes</i> interesse? (Ciceró 1971: 100)	Que penses, <i>cogits</i> e estims en tu e la bèstia alguna diferència no haver? (Valentí 1959: 51)
2b	Qui (...) nihil <i>cogitat</i> denique nisi libenter ac libere (Ciceró 1971: 118)	Lo qual te dich (...) alguna no <i>cogita</i> sinó espontàneament e llibera (Valentí 1959: 68)

5.3. *Conèixer*: Del conjunt de significats que pot prendre *conèixer*, sols n'hi ha un evidencial: 'adquirir o tenir una idea més o menys completa (d'algú o d'alguna cosa)' (DCVVB s.v. *conèixer*). Com a marcador d'evidencialitat és, doncs, bastant vague atès que pot indicar tant inferència com percepció sensorial o discurs reportat. El que és realment important és el matís d'idea completa, d'arribar a la veritat: aquest és el tret semàntic que singularitza *conèixer* respecte d'altres evidencials com *pensar* o *semblar* i (*a*)*parer*. En el cas de *pensar*, la informació que s'infereix és simplement hipotètica, no ha estat validada. En el cas de *semblar* o (*a*)*parer*, el que es remarca és que la informació resulta d'una consideració superficial de la qüestió.

- 3 *Pensí* que Phelip, si era grosser ni avar, no tendria ànimo de gitar-se en tal lit com aquest, ans se posaria en lo més sotil. E ell ha tenguda altra art, que ha desfet lo més sotil e ha lançada la roba per terra, e és-se gitat en lo millor per mostrar que és fill de rey (...). Ara puch *conèixer* que aquell virtuós de Tirant, com a leal cavaller, m'ha dit tostemps veritat, e tot lo que m'avia dehia a la orella era per mon bé e honor. (Martorell 2005: 436)

En el text de Valentí, trobem dos casos de *conèixer* que són la traducció del verb llatí VĪDĒRE. L'exemple (a) és molt interessant pel fet que, d'un evidencial VĪDĒRE, Valentí fa una traducció en la qual manté *veure* per marcar el coneixement directe dels indicis i introdueix *conèixer* per assenyalar que la informació de la segona proposició és resultat de la inferència amb els indicis i que és certa. En l'exemple (b), el verb VĪDĒRE apareix en la forma passiva (equival a 'parèixer', 'semblar' DGaffiot s.v. VĪDĒOR) i Valentí no el tradueix, com en la resta de casos, per *ésser vist*, sinó que vol remarcar amb *conèixer* que es tracta d'un judici tingut com a vertader pel locutor.

4a	quippe cum <i>uiderem</i> rebus his circumfluentes ea tamen desiderare maxime, quibus abundarent. (Ciceró 1971: 97)	Car, certament, com <i>veés</i> alguns hòmens abundants de tal coses, <i>coneixia</i> ells molt desitjar aquelles de les quals abundaven. (Valentí 1959: 47)
4b	C. uero Marium uidimus, qui mihi secundis rebus unus ex fortunatis hominibus, aduersis unus ex summis uiris <i>uidebatur</i> , quo beatius esse mortali nihil potest. (Ciceró 1971: 103)	Nosaltres havem vist Gayo Màrio, lo qual per mi <i>és stat conegut</i> un dels fortunats hòmens en les coses pròsperes (Valentí 1959: 53)

5.4. *Entendre*: És, en dues ocasions, la traducció del verb llatí INTELLĒGĒRE, que equival a *comprendre*, *entendre* (DGaffiot s.v. INTELLĒGO) i significa ‘arribar a formar-se intel·lectualment una idea clara del sentit de [una expressió, un missatge, una obra, un concepte, una disciplina, una qüestió]’ (DDLCC s.v. *entendre*). És, doncs, un evidencial d’inferència que codifica el procés cognitiu de la interpretació. En tant que *entendre* comporta formar-se una idea clara d’alguna cosa, pot arribar a prendre algun sentit que l’acosta a *conèixer*; aquest sentit possible justifica que el traductor trie aquest verb com a equivalent català de IŪDĪCĀRE o SĒNTĪRE, ja que els evidencials catalans *jutjar* i *sentir* no conserven aquest valor en català: *jutjar* introdueix fonamentalment valoracions subjectives, mentre que *sentir* és prototípicament un evidencial de percepció sensorial; de fet, el DCVB (s.v. *sentir*) no en testimonia cap valor inferencial fins a Metge; això explica que pugui aparèixer com a llatanisme, però que calgui afegir *entendre* com a glossa.

5a	Cato autem, perfectus (...) Stoicus, et ea <i>sentit</i> quae non sane probantur in uolgu (Ciceró 1971: 92)	Cató, però, home perfect (...) <i>stoych</i> , qui aquelles coses <i>sent o entén</i> (Valentí 1959: 45)
5b	quod id salutare esse maxime <i>iudicat</i> (Ciceró 1971: 118)	Com <i>sab e entén</i> aqueles molt grantment ésser salutíferes e necessàries (Valentí 1959: 68)
5c	Quem enim <i>intelligimus</i> diuitem aut hoc uerbum in quo homine ponimus? (Ciceró 1971: 124)	¿O, qual nosaltres certament <i>entenem</i> ésser rich, o aquest tal parlar nostre en qual dels hòmens lo posam o diem? (Valentí 1959: 74)
5d	non <i>intelligunt</i> homines quam magnum uectigal sit parsimonia. (Ciceró 1971: 127)	Los hòmens no <i>entenem</i> quant sia gran mercaderia o uectigal lo contentament de poca cosa (Valentí 1959: 78)

5.5. *Estimar*: El verb *estimar* és, en català antic, un cultisme amb dos nuclis de significació (Martines 2000): un agrupa els significats que, partint del significat primer ‘prear, posar preu’ i com a resultat d’una projecció metafòrica, descriuen processos cognitius valoratius, abductius o predictius; el segon nucli, resultat d’un procés metonímic, focalitza la resposta afectiva que la cosa avaluada provoca en el subjecte. Trobem *estimar* amb valor evidencial (concretament, valoratiu) ja en el *Llibre dels Fets* de Jaume I; els altres dos valors –l’abductiu i el predictiu– es testimonien des del s. XV. En la traducció de Valentí hi ha diversos exemples de *estimar*, que són traducció del llatí AESTIMARE i que presenten els significats: ‘prear, posar preu’, ‘calcular el nombre, l’extensió, el volum, el pes d’una cosa’, ‘tenir bona opinió sobre alguna cosa o sobre algú a causa de les seues virtuts i qualitats positives’. I també

n'hi ha alguns, sis en total –en tres ocasions formant expressions multinominals–, en què presenta un valor evidencial d'inferència i que són la traducció dels verbs llatins OPINARI, PŪTARE i VĪDERI. El fet que el traductor trie *estimar* en lloc o al costat de *opinar*, *pensar* o *ésser vist*, potser s'explique perquè *estimar* no és un llatanisme i, a més introdueix prototípicament valoracions resultat d'una avaluació, mentre que els altres no.

6a	nec non saepe laudabo sapientem illum, Biantem ut <i>opinor</i> , qui numeratur in septem. (Ciceró 1971: 97)	E per tant molt sovint loaré aquel gran savi Bias, qui és, segons <i>stim</i> , comptat o numerat en lo nombre de aquells set de Athenes (Valentí 1959: 48)
6b	ut nihil inter te atque inter quadripedem aliquam <i>putes</i> interesse? (Ciceró 1971: 100)	Que <i>penses</i> , <i>cogits</i> e <i>estims</i> en tu e la bèstia alguna differència no haver? (Valentí 1959: 51)
6c	cum omnes meo discessu exulasse rem publicam <i>putent</i> ? (Ciceró 1971: 114)	Com tothom haja <i>estimat</i> e <i>pensat</i> per lo meu departiment e exil·li fos estada exel·lada e de si mateixa partida la cosa pública? (Valentí 1959: 65)
6d	Ego uero istum non modo seruuum, sed nequissimum seruuum, etiam si in amplissima familia natus sit, appellandum <i>puto</i> . (Ciceró 1971: 100)	Yo, certament, aquest no <i>estim</i> tan solament ésser apel·lador servent, mes encara nequíssim e malvat sirvent (Valentí 1959: 69)
6e	Sin autem propter auiditatem pecuniae nullum quaestum turpem <i>putas</i> (Ciceró 1971: 124)	Si emperò per aviditat de molta pecúnia tu <i>stimes</i> o <i>penses</i> algun guayn no ésser leig (Valentí 1959: 74)
6f	Poetam non audio in nugis; in uitae societate audiam ciuem digitis peccata dimetientem sua? «Si uisa sint breuiora, leuiora qui <i>uideantur</i> (Ciceró 1971: 110)	Yo no oig ne estim lo poeta en les falsies, més oiré o notaré lo ciutadí en companya de vida, mesurant los seus peccats e errors, los quals quantsevulla sien vists ésser breus, ço és per breu temps comesos, no poden ésser <i>estimats</i> de menor culpa que aquells los quals per han lonch temps durat (Valentí 1959: 60-61)

5.6. *Innuir*: Sols hi ha un cas d'*innuir* en el text de Valentí, formant una estructura binominal amb la locució *voler dir* (a):

7	quid enim <i>adiungit</i> ? «Nisi uobis uniuersis». Dominum mutare non liber esse uult. (Ciceró 1971: 122)	¿Què <i>vol</i> donchs <i>dir</i> o <i>innuir</i> tal oració sinó que a nosaltres tots sia lícita cosa mudar senyor (...)? (Valentí 1959: 73)
---	--	---

Aquest verb no sols és estrany, però, en la traducció de Valentí, sinó que té una presència escassíssima en el CGCA: se'n troba dos exemples datats al s. XV. S'ha de recórrer a més textos per a garbellar-ne altres exemples; en total n'hem trobat cinc més, tres dels quals datats al segle XV, un al segle XVI i el darrer al s. XVII. Quant a la tipologia dels textos en què s'emmarquen els exemples, es tracta de documents de doctrina cristiana (dos exemples) i, majoritàriament, textos cancellerescos (els cinc casos restants). Atès aquest panorama, és clar que l'evidencial *innuir* és un cultisme manllevat del llatí; deriva del verb INNŪO 'fer un senyal', 'indicar' (DGaffiot s.v. INNŪO), que en llatí medieval, com a resultat d'una cadena d'inferències, presenta les accepcions 'suggerir, aconsellar' i 'significar' (DNiemeyer s.v. INNUERE). Concretament, els exemples que testimoniem en català presenten una

constel·lació de sentits que giren al voltant de dos significats bàsics: '[Algú o alguna cosa] donar a entendre [alguna cosa] [a algú]' i '[Algú] inferir [una informació] [d'alguna cosa, especialment d'un text]'. La tendència I de subjectivació de Traugott (1989: 34-35) explica el procés de canvi semàntic que dóna lloc a la polisèmia constatada, ja que, al capdavant, s'hi passa de focalitzar una acció externa al subjecte a centrar l'atenció en el procés mental d'inferència a partir d'uns indicis (uns senyals, una informació). En l'exemple de les *Paradoxa*, com en (8), el sentit que trobem es troba a mitjan camí dels dos significats anteriors, perquè si bé és cert que l'estructura argumental s'adequa més a la del primer significat, semànticament atribuiríem a l'exegega tot el protagonisme –i, doncs, la funció de subjecte– en l'elaboració de la informació des del text base; el valor evidencial que presenta és, doncs, de discurs inferit, ja que codifica el procés cognitiu de la interpretació.

- 8 Havem haguda admiració com la tal resposta de la sua altesa és passada sens altres replicats que en la dita vostra letra són contenguts la qual és vista *innuir* haver prou que la dita Illustríssima Senyora solament vinga en Sent Boy. (carta signada el 1461 dins el *Levantamiento y guerra de Cataluña en tiempo de don Juan II. Documentos relativos a aquellos sucesos* vol II 1858, p. 483-484)

5.7. *Jutjar/judicar*: En la versió de les *Paradoxa* de Valentí hi ha sis casos del verb *jutjar* i un del llatínisme *judicar*, cinc dels quals són la traducció del llatí IUDICARE. Aquest verb llatí, IUDICARE, té dos nuclis semàntics: el primer agrupa el raïm de significats adscrits al llenguatge d'especialitat jurídic, mentre que el segon correspon a un llenguatge no especialitzat i integra els significats que descriuen els processos psicològic de 'jutjar', 'formar-se una opinió' (DGaffiot s.v. JUDICO), vinculats a un valor evidencial d'inferència. En català, però, val a dir que aquest segon nucli semàntic, l'evidencial, no sorgeix –si més no, amb les dades que ofereix el CGCA– fins a finals del s. XIV i, sobretot, el XV. El valor evidencial que es desenvoluparà, resultat d'una extensió metafòrica del significat primer, serà el de la realització 'Valorar [algú, una actitud, un acte, un fet] mitjançant un judici' (DDLCC s.v. *jutjar*) i el de l'estat mental que resulta d'aquest procés: 'Considerar [algú, una actitud, un acte, un fet] [d'una manera, d'una qualitat, amb uns atributs determinats] després d'haver-lo jutjat' (DDLCC s.v. *jutjar*). En català antic, doncs, *jutjar*, com a evidencial, no introduirà processos explicatius de base abductiva ni tampoc prediccions, a diferència del que pot arribar a ocórrer en català contemporani (DDLCC s.v. *jutjar* 1e).

Els casos d'aquest evidencial de la traducció de Valentí s'adscriuen perfectament dins aquest panorama que s'acaba de dibuixar: en dos exemples, traduccions del llatí IUDICARE, trobem l'evidencial d'inferència amb un sentit de realització (a i b) i els cinc restants descriuen l'estat mental: el fet de considerar algú o alguna cosa (sintàcticament, un CD) d'alguna manera (la predicació secundària: un SAdj o una proposició substantiva, en els exemples): *rich, digne de infàmia, foll*, etc. *Jutjar* comparteix aquest significat de valoració amb *estimar* (f), per bé que aquest altre evidencial té més tradició en català (veg. *estimar*). Una darrera qüestió que s'ha de tenir en compte és que *jutjar* marca la informació com a opinió subjectiva; es tracta d'una valoració que fa algú i, consegüentment, no hi ha la certesa d'haver arribat a la veritat. Això justifica que Valentí, contextualment, tradueixca IUDICARE per *entendre* (veg. *entendre* 5b).

9a	In quo equidem continentissimorum hominum, maiorum nostrorum saepe requiro prudentiam, qui haec inbecilla et commutabilia pecuniae membra uerbo bona putauerunt appellanda, cum re ac factis longe aliter <i>iudicauissent</i> . (Ciceró 1971: 97)	Los quals aquestes coses vanes e imbecibles e membres de pecunya conmutables han pensat, statuït e ordenat ésser apel·ladores e nomenadores per aquesta paraula «béns» (...) axí en la cosa com en los fets, hagen molt diversament de açò tractat, obrat e <i>judicat</i> . (Valentí 1959: 48)
9b	Veniant isti inrisores huius orationis ac sententiae et iam uel ipsi <i>iudicent</i> , utrum se horum alicuius (Ciceró 1971: 100)	Venguen donchs los reprenedors e escarnidors de aquesta oració e sentència, e <i>jutgen</i> si de algun de aquests (...) volrien ésser semblants (Valentí 1959: 51)
9c	intuentem te, admirantem, clamores tollentem cum uideo, seruum te esse ineptiarum omnium <i>iudico</i> . (Ciceró 1971: 120)	Com yo veig a tu meravellant e gran querella levant, te <i>jutge</i> ésser de tots los vicis e viltats servent (Valentí 1959: 70)
9d	nonne hunc hominem ita servum <i>iudicet</i> , ut ne in familia quidem dignum maiore aliquo negotio putet? (Ciceró 1971: 120)	¿no <i>jutjaré</i> aquest axí servent, que no solament sia digne de infàmia, mes encara de algun altre major negoci? (Valentí 1959: 71)
9e	Animus oportet tuus se <i>iudicet</i> diuitem (Ciceró 1971: 124)	Ara se cové e és necessari lo teu ànimo <i>jutge</i> si mateix ésser rich (Valentí 1959: 74)
9f	Si censenda nobis sit atque aestimanda res, utrum tandem pluris <i>aestimemus</i> pecuniam Pyrrhi (Ciceró 1971: 127)	Per nosaltres determenadora e estimadora, vejam si <i>judicarem</i> ésser de major glòria la peccúnia de Pirro (Valentí 1959: 77)

5.8. *Opinar*: Solament es constata un exemple del verb *opinar* en la traducció de Valentí, concretament formant una estructura binominal amb *pensar*: «pens e opín» (a). Això no obstant, del verb llatí OPĪNĀRI, ‘tenir una opinió, conjecturar’ (DGaffiot s.v. OP OPĪNOR), en tenim dues mostres més en el text llatí, però ha estat traduït al català, en cada cas, per *estimar* (veg. *estimar*) o per *pensar* (b):

10a	Si, quod recte fit et honeste et cum uirtute, id bene fieri uere dicitur, quod rectum et honestum et cum uirtute est, id solum <i>opinor</i> bonum. (Ciceró 1971: 98)	Si volia dir assí alcú e demanar quina cosa és bé, porias respondre que si alguna cosa dretament e honesta és feta, aquella tal és dita bé, donchs aquella cosa qui recta és e honesta tan solament <i>pens e opín</i> ésser bona. (Valentí 1959: 49)
10b	Quem enim intellegimus diuitem aut hoc uerbum in quo homine ponimus? <i>Opinor</i> in eo, cui tanta possessio est ut ad liberaliter uiuendum facile contentus sit, qui nihil quaerat, nihil adpetat, nihil optet amplius. (Ciceró 1971: 125)	¿O, qual nosaltres certament entenem ésser rich, o aquest tal parlar nostre en qual dels hòmens lo posam o diem? <i>Pens-me</i> que aquell entenem ésser rich al qual tantes són les possessions que fàcilment és content a liberalment viure, lo qual no encerch alguna cosa ne'n desija o apeteix alguna. (Valentí 1959: 74)

La primera conclusió que es pot extraure de tot plegat és que el verb *opinar* és un llatanisme estrany en el català de l'època –sols es testimonia una vegada en la traducció i glossat amb *pensar*–; de fet, en el CGCM sols se'n troba vuit exemples: els dos més primerencs són del *Llibre de Meravelles* de

Llull i els sis restants són dels s. XV i XVI; com a evidencial és sinònim de *pensar*, en tant que és un marcador d'inferència que aprofita per a introduir valoracions –com és el cas de (a)–, així com també prediccions o explicacions. En tot cas, introdueix una informació personal, subjectiva i connotada com a incerta: al capdavant, la informació introduïda és una opinió –i, doncs, un judici subjectiu. Aquesta circumstància es manifesta clarament en l'exemple (11), en el qual s'oposa *opinar* a *afirmar* (verb, aquest darrer, que implica marcar com a certa una informació):

11 E, si aquest gloriós y verdader sant en los seus devots sermons algunes vegades dix que prest y molt prest seria lo juhí final, y de aquell temps ençà són passats quasi cent anys, no és de dir que haja dit falsa, perquè *opinant*, y no *afirmant*, ho deya. (Vida de Sant Vicent Ferrer [XVIa], pàg. 84, línia 23)

En segon lloc, aquests exemples reforcen la proposta que fem (veg. *pensar* i *estimar*) sobre el valor evidencial que, en català antic, correspon a *pensar* i *estimar*: mentre que l'evidencial *estimar* s'usa prototípicament en contextos valoratius, *pensar*, un evidencial d'inferència més general, introdueix tant una explicació (12b) com una valoració (12a).

5.9. *Pensar*: Aquest és, de lluny, l'evidencial d'inferència més freqüent en tota la traducció de Valentí; se'l constata en 22 ocasions, sol o acompanyat d'algun sinònim. Com a evidencial, té un significat vague, bé de realització: 'Formar a la ment [una idea, un judici]' (DDLCC s.v. *pensar*), bé d'estat: 'Tenir [una opinió determinada] [sobre algú, sobre un assumpte] com a resultat d'una reflexió'. És, doncs, un evidencial d'inferència genèric, el marcador prototípic d'aquest valor no sols en la traducció de Valentí, sinó en el conjunt del català antic, d'acord amb les dades que obtenim del CGCA. Les proposicions substantives que introdueix en la traducció són explicatives i predictives (12a i c), com també valoratives (12b, d i e); totes tenen en comú el fet que es tracta d'una informació hipotètica basada en indicis o coneixement enciclopèdic de la qual no es té encara cap demostració. El fet que es tracta d'una informació sense validar es manifesta en aquells casos en què s'oposa la informació hipotètica introduïda per *pensar* a la veritat (12b).

El verb *pensar* és la traducció per defecte, en les *Paradoxa*, del verb llatí PŪTĀRE. Ara bé, en vuit ocasions es tradueix PŪTĀRE per algun verb diferent a *pensar*, bé formant una estructura multinominal amb aquest, bé en solitari. Un exemple del primer cas és *creure*, que forma, en dues ocasions, una estructura binominal amb *pensar* (12e); el significat 'Tenir [una opinió determinada] [sobre algú, sobre un assumpte] com a resultat d'una reflexió' que pren en alguns casos *pensar* l'acosta a altres verbs com *creure* (amb l'accepció 'tenir per ver' (DCVB s.v. *creure*)) en la mesura que s'infereix que si hom té una opinió és perquè la creu vertadera. Uns altres verbs que contextualment poden ser sinònims de *pensar* i que formen, amb aquest, estructures multinominals són *estatuir* i *ordenar* (quan el judici que es forma té caràcter de decisió) o *estimar* i *jutjar* (quan resulta d'un procés avaluatiu). Finalment, en un parell de casos més Valentí tradueix PŪTĀRE amb una estructura binominal integrada per *dir+pensar*; aquesta confluència és possible gràcies a la inferència que si hom dóna una opinió és perquè la té.

Per la seua banda, *pensar* també tradueix altres evidencials llatins amb els quals comparteix el valor

genèric de formar un judici a l'enteniment; llavors dona lloc a estructures bimembres –quan hi ha el llatínisme en català, com ocorre a *opinar* (veg. *opinar*)– o simplement a la traducció per *pensar* (ĀNĪMADVERTĒRE ‘constatar’, ARBITRĀRĪ ‘pensar, jutjar’ (a), CENSĒRE ‘estimar, avaluar’, DŪCĒRE ‘estimar, creure, pensar’ (c), MĒTŪĒRE ‘témer’).

12a	a Numa Pompilio minusne gratas diis immortalibus capudines ac fictiles urnulas fuisse quam flicatas aliorum pateras <i>arbitramur</i> ? (Ciceró 1971: 99)	<i>Pensarem</i> menys ésser stats agradables als déus immortals los petits bacins (Valentí 1959: 49)
12b	Te miseriae, te aerumnae premunt omnes, qui te beatum, qui florentem putas (Ciceró 1971: 104)	Tu, lo qual <i>penses</i> ésser florit e benaventurat, les misèries te premen (Valentí 1959: 54)
12c	Iactam et inmissam a te nefariam in me iniuriam semper <i>duxi</i> , peruenisse ad me numquam <i>putavi</i> , nisi forte, cum parietes disturbabas aut cum tectis sceleratas faces inferebas, meorum aliquid ruere aut deflagrare arbitrabare. (Ciceró 1971: 113)	Tostemps, emperò, he <i>pensat</i> tu has volguda lançar e posar en mi aquesta nefària e malvada injúria; no he <i>pensat</i> , per ço, sia a mi pervenguda. Si donchs no –com destruïes o derrocaves les parets o edificis, meties e posaves malvadament fochs e incendis en les cases–, <i>pensaves</i> alguna cosa de les mies destruir o anichilar, alguna cosa de aquestes no era ne és mia ne de algun altre, la qual pusca ésser levada, presa o perduda. (Valentí 1959: 65-66)
12d	dum te inanem uidebo, diuitem non <i>putabo</i> . (Ciceró 1971: 125)	E yo veja a tu inútil e va, nunca <i>diré</i> o <i>pensaré</i> sies rich. (Valentí 1959: 75)
12e	satis esse <i>putant</i> , quod est (Ciceró 1971: 129)	E aquests tals <i>creuen</i> e <i>pensen</i> ésser assats lo que en ells és (Valentí 1959: 80)

5.10. *Sentir*: Com a evidencial, *sentir* té dos o tres valors, segons la tipologia que prenguem com a referència: d'una banda, hi ha el valor primer d'evidencial de percepció sensorial (mitjançant el tacte, l'olfacte i l'oïda, com detalla Coromines *DECat* s.v. *sentir* 802b, 803a-b); hi ha també l'evidencial d'inferència, amb el significat '[Algú]1 tenir una percepció subjectiva [determinada] sobre [un fet, un ésser, una cosa]' (*DDL* s.v. *sentir*), 'Tenir idea, opinar' (*DCVB* s.v. *sentir*); i, finalment, si acceptem la proposta de Plungian 2001 de considerar un quart tipus d'evidencials, hi ha també el valor d'evidència directa endofòrica: '[Algú] experimentar en l'ànim [un sentiment, una impressió espiritual de plaer, de dolor, d'atracció, de necessitat]' (*DDL* s.v. *sentir* 2a).⁶

En la traducció de Valentí sols trobem dos exemples d'aquest verb i corresponen al valor inferencial, fet que és significatiu i que explica que el traductor haja de recórrer a l'estructura binominal *sentir* + *entendre* en una ocasió, ja que és un valor estrany en català antic (5a). Si més no, com a resultat d'una anàlisi superficial de les dades del CGCA, podem concloure que aquest valor inferencial de *sentir* –com a verb d'enteniment– comença a tenir una mínima presència a mitjan s. XV, en l'època en què Valentí fa la traducció. El *DCVB* ofereix un primer exemple d'aquest valor de *Lo Somni* de Metge: «Que'm digats què n'han escrit los dits doctors, y vós què'n sentits». A més, n'hem trobat en el *Curial* (13). De fet, l'infinitiu

⁶ Aquest quart tipus d'evidencial, que no ha tingut gaire fortuna, agrupa els marcadors que assenyalen desig, intenció i altres estats mentals als quals, com és obvi, no s'accedeix a través dels sentits, però se'n té un coneixement directe.

no se substantivarà com a sinònim de *parer* fins al s. XVII, també segons el *DCVB* (s.v. *Sentir*).

- 13 Mas no *sentia* ell que fortuna fos alguna cosa; solament creya que al seu ardiment e a la sua força devien ésser atribuïts los seus valerosos actes. (Ferrando 2007: 235)
- 14a Vereor ne cui vestrum ex Stoicorum hominum disputationibus non ex meo sensu deprompta haec uideatur oratio; dicam, quod *sentio* tamen (Ciceró 1971: 96) Gran dubte he a alcú de vosaltres no sia vist tal disputació ésser exida de aquella sapiència dels stoychs e savis de la ciutat de Atenas, e no pas de mon enteniment. Enperò yo diré lo que *sent* (...) (Valentí 1959: 47)

5.11. *Veure*: El verb *VĪDĒRE* del text llatí ha estat traduït, gairebé en tots els casos, per l'evolució patrimonial en català, el verb *veure*. Els usos evidencials que s'hi constata són dos,⁷ lligats a dos grans nuclis semàntics que presenta aquest verb tant en català antic com en llatí: el valor evidencial de percepció sensorial i el valor inferencial. Com a evidencial d'informació sensorial, assenyala, prototípicament, que la informació procedeix del sentit de la vista, però sovint és usat com a evidencial genèric de percepció sensorial, de coneixement directe; exemples com «E yo *veja* a tu inútil e va, nunca diré o pensaré sies rich» (Valentí 1959: 75), amb el significat 'rebre una sèrie d'impressions mentals sobre [l'estat] de [algú, un animal, un lloc]', entren dins d'aquesta segona accepció genèrica.

Com a evidencial d'inferència, és el resultat d'un procés de subjectivació, d'acord amb la tendència de I de Traugott (1989), de base metonímica o metafòrica,⁸ des del significat primer de percepció visual. Aquest valor evidencial d'inferència pren, en la traducció de Valentí, la forma passiva *ésser vist*, com a resultat del calc de l'original llatí. La veu passiva del verb llatí *VĪDĒRE* havia arribat a codificar aquest valor evidencial d'inferència; era, doncs, equivalent als verbs *semblar* i *parèixer* (*DGaffiot* s.v. *VĪDĒRI*) i amb aquest valor la trobarem després com a calc en català antic: el *DCVB* la testimonia en el *Curial* i la considera un arcaisme; el *DECat* (s.v. *veure* 233), per la seua banda, relaciona ja directament aquest ús de la passiva de *veure* en català amb el llatí *VĪDĒRI* i Morató (1959 nota 64) qualifica aquesta equivalència com una «mala traducció». Al capdavant, l'ús de la forma passiva del verb *veure* com a evidencial d'inferència en català és un calc del llatí que sols trobarem en textos molt formals o interferits per aquesta llengua, com és el cas.

7 Es descarta usos de *veure* que no tinguen valor evidencial, com els que tenen una funció fàtica.

8 Tots dos mecanismes són raonables: d'una banda, el canvi pot ser de base metonímica si es considera que la font del coneixement que el parlant considera prototípica és la percepció visual i, doncs, pren el verb que codifica aquest procés prototípic per designar la generalitat dels processos d'adquisició d'informació nova. És un procés eminentment metafòric si, per contra, es considera que s'ha projectat un domini del qual el parlant té un coneixement experiencial (la percepció visual) per conceptualitzar un domini més abstracte com és el dels processos mentals.

15a	eoque hos locos scripsi libentius, quod mihi ista paradoxa quae appellant maxime <i>uidentur</i> esse Socratica longeque uerissima. (Ciceró 1971: 93)	E pus volenterosament yo he escrit (...) Com a mi aquestes coses, les quals apel·len o nomenen paradoxes o admirables, <i>són vistes</i> majorment ésser de la intenció de Sòcrates (Valentí 1959: 46)
15b	Vereor, ne cui uestrum ex Stoicorum hominum disputationibus non ex meo sensu deprompta haec <i>uideatur</i> oratio (Ciceró 1971: 96)	Gran dubte he a alcú de vosaltres no <i>sia vist</i> tal disputació ésser exida de aquella sapiència dels stoychs e savis de la ciutat de Atenas, e no pas de mon enteniment (Valentí 1959: 47)
15c	Quaero enim a uobis, num ullam cogitationem habuisse <i>uideantur</i> hi, qui hanc rem publicam tam praeclare fundatam nobis reliquerunt, aut argenti ad auaritiam aut amoenitatum ad delectationem aut supellectilis ad delicias aut epularum ad uoluptates. (Ciceró 1971: 98)	Ara yo deman a vosaltres e ja si aquells antics (...) <i>són vists haver</i> haguda aquella cogitació, ço és de argent e de or per avaricia, o de plasenteries per delectació, o de vistidures per delícies o festes, o de viandes per voluptats (Valentí 1959: 49)
15d	An ille mihi liber <i>videtur</i> cui mulier imperat, cui leges imponit, praescribit, iubet, uetat, quod <i>videtur</i> (...)? (Ciceró 1971: 119)	E <i>vejam</i> si a mi <i>és vist</i> ésser lliber aquell al qual la muler o dona senyoreja, al qual imposa leys, prescriu, mana, veda, o prohibeix lo que <i>és vist</i> a ella (Valentí 1959: 69)

En 15a-d hi ha una mostra representativa dels casos que trobem, en el text de Valentí, d'*ésser vist*. Com es pot constatar, aquest evidencial introdueix una predicació secundària resultat d'un procés avaluatiu –superficial– i pot ésser acompanyat o no d'un datiu que explicita el conceptualitzador (15d). És probable que l'equivalent més genuí del català del XV de les formes de *VĪDERI* fos amb el verb (*a*)*parer*, verb que com a evidencial d'inferència comparteix alguns contextos amb *ésser vist* (Antolí 2012) i que, de fet, Valentí introdueix en una ocasió com a traducció de *VĪDERI* (*a*) i que incorpora també en els textos escrits de la seua mà (veg. (*a*)*parèixer*).

5.12. *Voler dir*: La locució *voler dir*, apareix, com ja s'ha vist (veg. *innuir*) en una ocasió formant una expressió binominal amb *innuir*. Es tracta d'una locució patrimonial i freqüent tant en català antic com contemporani –i comuna a altres llengües romàniques: it. *volere dire*, esp. *querer decir*, fr. *vouloir dire*, etc.– que té un valor evidencial d'inferència que codifica el procés cognitiu de la interpretació: '[Algú] explicar [el sentit d'un text, el significat d'una dada] [d'una manera determinada]' (*DDL* s.v. *interpréter*). Té un valor, doncs, semblant al de *entendre*, però els distancia un tret cabdal: mentre que amb aquest darrer verb s'assenyala com a origen de la informació el conceptualitzador (el protagonista del procés cognitiu de la interpretació), amb *voler dir* el conceptualitzador no assumeix la responsabilitat de l'enunciat, sinó que l'externalitza i atribueix la significació que ha interpretat al text objecte de l'exercici exegetíc, com ocorre també en altres verbs i perífrasis com *significar*, *donar a entendre* o *innuir*, evidencial amb el qual fa parella *voler dir* en la traducció de Valentí. És un recurs que respon, al capdavall, a la voluntat del locutor/conceptualitzador de dotar d'objectivitat la informació que introdueix, tot i que en realitat el procés cognitiu que hi ha al darrere és molt subjectiu. La manera d'aconseguir un recurs que faça aquesta funció és combinar un evidencial de discurs reportat com és *dir* amb el verb *voler*, que pren el significat 'tenir la intenció de'. D'aquesta

manera es matisa el valor de discurs reportat i s'assenyala que la informació es troba, en potència, en l'expressió analitzada.

6. Conclusió

A tall de cloenda, oferim aquest esquema que sistematitza les relacions semàntiques que hi ha entre els evidencials que hem estudiat de la traducció de Valentí:

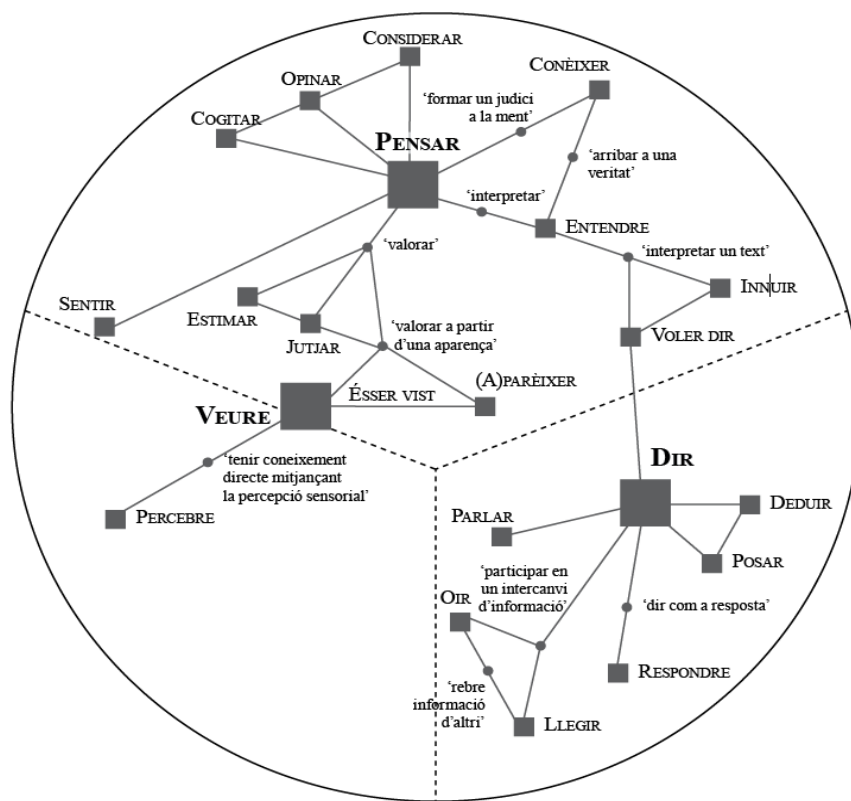

Figura 2. Mapa semàntic amb els evidencials de la traducció de Valentí

D'açò concloem que:

Podem parlar, pel que fa als verbs amb valor evidencial, d'un sistema que integra unitats que:

a) Semànticament presenten un significat més general o més específic –i, doncs, més freqüents i prototípiques o menys– i que s'ajusta bé a la divisió proposada per Willet (1989), com s'ha provat de representar en l'esquema 2.

b) El significat no és l'únic tret que defineix cadascun dels evidencials, sinó que altres criteris que

en condicionen l'ús són l'estructura argumental que requereixen, el registre al qual s'adscriuen, la tipologia textual de què són propis, etc. En aquest article hem vist que aquest sistema permet, com a mínim, un doble registre, i en aquest cas n'hem vist un exemple d'un de més formal, integrat per verbs patrimonials (de vegades es tracta de verbs procedents de llenguatges d'especialitat i, doncs, connotats de formalitat: *jutjar, estimar*) i manlleus, en aquest cas del llatí (*opinar, deduir, innuir*, etc.).

Interessarà, doncs, en futurs estudis contrastar aquest esquema amb els que puguen derivar d'altres estudis d'evidencials d'obres concretes o de determinades parcel·les de l'evidencialitat. D'aquesta manera, es podrà determinar els canvis que s'hi donen atenent a la variació diacrònica, condicionants diafàsics, pragmàtics, etc. alguns dels quals ja podem començar a predir amb els resultats d'aquest estudi com són la presència d'un grup de llatinismes que no són solament presents en aquest text pel fet de ser una traducció, sinó que en certa mesura tenen presència en el CGCA (*opinar, cogitar, innuir, judicar, deduir com a reportatiu, ésser vist*); d'altres que varien diacrònicament (*jutjar, estimar*) i d'altres que són molt habituals en altres registres com *parèixer*.

Jordi Antolí Martínez. Variació funcional i expressió de l'evidencialitat en el català del s. XV: la traducció de *Les paradoxa* de Ferran Valentí

Bibliografia

- Anderson, L. (1986) "Evidentials, Paths of Change, and Mental Maps: Typologically Regular Asymmetries", en Chafe, W./Nichols, J. (eds.) *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology*, Norwood, Ablex, pp. 273-312.
- Antolí Martínez, J. (en premsa) "Estudi diacrònic de les estructures evidencials parèixer / semblar+ infinitiu i parèixer / semblar + ser + que. Un castellanisme sintàctic?"
- Antolí, J. M. (2012) "Canvi semàntic i gramaticalització en el sorgiment de marcadors evidencials. Evolució semàntica de PARERE i derivats en el llatí tardà i en el català antic (s. III-XVI)", *eHumanista/IVITRA*, 2, pp. 41-84.
- Badia, L./Soler, A. (eds.) *Intel·lectuals i escriptors a la baixa Edat Mitjana*, Barcelona, Curial/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 161-184.
- Barceló, Maria/Ensenyat, G. (1996) *Ferran Valentí i la seva família*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Bescós Prat, P. (2007) *Humanisme i traduccions catalanes durant la segona meitat del segle XV: Ferran Valentí, Arnau d'Alfarràs, Francesc Alegre i Aleix de Barcelona*, treball de recerca de tercer cicle, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra.
- . (2012), "Aportacions a l'estudi de tres traductors catalans quatrecentistes: Ferran Valentí, Arnau d'Alfarràs i Aleix de Barcelona", *Iberoromania*, 75-76, pp. 232-249.
- Chafe, W. L. (1986), "Evidentiality in English conversation and academic writing", dins Chafe, W./Nichols, J. (eds.) *Evidentiality: The linguistic coding of epistemology*, Norwood NJ, Ablex.
- Ciceró (1526) *Officia Ciceronis*, Barcelona, Joan Rosenbach.
- Ciceró (1971) *Les paradoxes des stoïciens*, edició i traducció al francès de Jean Molager, París, Societé d'édition «Les Belles Lettres».
- CIGCA = Martines, J. / Martines, V. (dirs.) "Corpus Informatitzat de la Gramàtica del Català Antic", en *Corpus Informatitzat Multilingüe de Textos Antics i Contemporanis*, amb la direcció adjunta de M. Àngels Fuster i Elena Sánchez. Alacant: ISIC-IVITRA [consulta: gener-maig 2013]
- Colón, G. (1997) *Estudis de filologia catalana i romànica*, IIFV/PAM, València/Barcelona, pp. 53-59.
- Cornillie, B. (2007) *Evidentiality and Epistemic Modality in Spanish (Semi-)Auxiliaries*, Berlín/Nova York, Mouton de Gruyter.
- DCVB = Alcover, A. M./ Borja Moll, F. (1930-1962) *Diccionari català-valencià-balear*, Palma de Mallorca, Editorial Moll.
- DDLc = Rafel, J. (dir.) *Diccionari descriptiu de la llengua catalana*, Institut Estudis Catalans, <http://dcc.iec.cat/ddlc/index.asp>.
- DECat = Coromines, J. (1983-1991), *Diccionari Etimològic Complementari de la Llengua Catalana*. Barcelona, Curial.

Jordi Antolí Martínez. Variació funcional i expressió de l'evidencialitat en el català del s. XV: la traducció de *Les paradoxa* de Ferran Valentí

- Dendale, P. (1994) “*Devoir épistémique, marqueur modal ou évidentiel?*”, *Langue française* 102, pp. 24-40.
- DGaffiot = Gaffiot, F. (1934) *Dictionnaire Latin-Français*, París, Hachette, <http://www.lexilogos.com/latin/gaffiot.php>.
- Ferrando, A. (ed.) (2007) *Curial e Güelfa*, Tolosa de Llenguadoc, Anacharsis.
- Frawley, W. (1992) *Linguistic semantics*, Hillsdale, Laurence Erlbaum Associates
- Martines i Peres, V. (1997) *El Tirant poliglota*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes/ Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Martines, J. (2000) “L'expressió de les emocions i la creativitat lèxica: «estimar» 'amar', entre l'eufemisme i la metàfora cultural”, en *Actas del VIII Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*, Santander, Universidad Menéndez Pelayo, vol. 2, pp. 1221-1243.
- . (2009) “L'expressió de l'abstracció i estudi de les traduccions: les poesies d'Ausiàs Marc i la traducció espanyola de Baltasar de Romani”, *Estudis Romànics*, 31, pp. 105-140.
- . (2010) “Gramaticalització i modalització. El condicional evidencial en català antic”, presentació al *26é Congrès internacional de lingüística i filologia romàniques*, Universitat de València.
- . (en premsa a) *Gramaticalització i modalització. El cas del futur epistèmic en català antic*.
- . (en premsa b) *Gramaticalització i modalització. El condicional evidencial en català antic*.
- Martorell, J. (2005) *Tirant lo Blanch*, edició d'Albert Hauf, València, Tirant lo Blanch.
- Plassberg, O. (ed.) (1908) *Ciceronis Paradoxa stoicorum*. Leipzig, Teubner.
- Plungian, V. (2001) “The place of evidentiality within the universal grammatical space”, *Journal of Pragmatics*, 33, pp. 349-357.
- Sentí, A. (2010) *Gramaticalització i canvi semàntic de <deure + INF> en català antic. Un estudi de corpus*, treball de recerca dirigit per Josep Martines, Alacant, Universitat d'Alacant.
- Sentí, A. (2012) “Gramaticalització i subjectivització del verb modal *haver* (a/de) en català antic. Un estudi de corpus segons la gramàtica cognitiva”, *eHumanista/IVTTRA*, 2, pp. 85-117.
- . (2013) *Gramaticalització i subjectivació de la modalitat en català antic. Un estudi de corpus de les perífrasis verbals <deure + inf> i <haver (a/de) + inf>*, tesi doctoral dirigida per Josep Martines, Alacant, Universitat d'Alacant.
- Sentí, A./Antolí, J. (en premsa) “La inferència en l'aflorament de valors evidencials en català antic”.
- Traugott, E. C. (1989) “On the rise of epistemic meanings in English: an example of subjectification in semantic change”, *Language*, 57, pp. 33-65.
- Valentí, Ferran (1959) *Traducció de les Paradoxa de Ciceró. Parlament al gran e general Consell*, edició, introducció i notes de J. M. Morató, Barcelona, Universitat de Barcelona.
- Vendler, Z. (1957) “Verbs and times”, *The Philosophical Review*, 66, pp. 143-160.

Jordi Antolí Martínez. Variació funcional i expressió de l'evidencialitat en el català del s. XV: la traducció de *Les paradoxa* de Ferran Valentí

- Willet, T. (1988), "A cross-linguistic survey of the grammaticalization of evidentiality", *Studies in Language* 12-1, pp. 51-97.
- Wittlin, C. (1992) "Els grups de sinònims dels traductors medievals: una font important per a la lexicografia catalana", dins Kobbervig, Karl I./Pacheco, Arseni/Massot i Muntaner, Josep (eds.) *Actes del sisè col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 89-99.